

URBANO KAO IZAZOV

Ideja da se načini jedan temat o gradu u književnosti izgleda gotovo samorazumljivo. Međutim, jedan od osnovnih motiva nastanka ovog temata, kao i izbora tekstova koji ga čine, jeste da se ta samorazumljivost dovede u pitanje. Grad danas figurira kao tekst, pa studije urbanih geografa i urbanih historičara predstavljaju čitanja grada. Isto se događa i prilikom proučavanja literarnih konceptualizacija grada, ovoga puta na meta-nivou: u pitanju je čitanje književnog čitanja grada. Metafora grada-teksta nalazi svoje opravdanje upravo u svesti da je grad sve manje čitljiv – proučavaoci postmoderne književnosti bi rekli čak da je potpuno nečitljiv. Grad, dakle, više nije slika, niti se više može obuhvatiti pogledom kao što se to moglo učiniti polovinom 19. veka.¹

Priču o gradu treba započeti od slutnje da danas, možda, ništa u vezi sa njim nije samorazumljivo. Otuda nam se grad i čini kao tekst koji tek treba razumeti. Ako je nešto razumljivo u vezi sa gradom, onda je to činjenica da urbanost za srpsku kulturu, ali i politiku, predstavlja izazov u tojnbijevskom smislu te reči, dakle izazov na koji mora da odgovori, ukoliko želi da preživi. Grad i urbanost u tom smislu predstavljaju i pretnju – jer izazov bez opasnosti, uopšte nije izazov – ali i instrument kojim se ta pretnja može prevladati.

Uz izvesna pojednostavljivanja, mogli bismo reći da na današnjoj srpskoj javnoj sceni dominira shvatanje urbanosti koje ovaj pojam vidi u kontekstu opozicije urbano – ruralno. Kada se tako postave stvari, onda izgleda kao da je dovoljno izabrati urbanost da bi se odgovorilo na postavljeni izazov. Međutim, problem je u tome što je već sama opozicija urbano – ruralno danas neurbana i anahrona. Ona još uvek pretpostavlja geografsku podelu na selo i grad, potpuno previđajući fakt da savremena tehnologija omogućava da se ogromne količine urbanih slika, tekstova, informacija, rasprostiru po celoj planeti i tako eliminišu prostorne udaljenosti i podele. Najudaljenije selo postaje ulica svetskog kosmopolisa. Pol Virilio bio je u pravu kada je tvrdio da je „lokalni grad danas samo jedna četvrt, krug među okruzima nevidljivog svetskog metagrada.“² Zaveden Paskalom, Virilio je još dodao da je centar tog svetskog metagrada svuda, a kružnica nigde. Da je to tačno, ovaj temat bio bi suvišan; nažalost to nije tačno. Kao i u svakom gradu postoje četvrti u kojima je lakše živeti i četvrti u kojima je teže živeti. Postoje i oni građani koji mogu da menjaju mesta boravka, ali i oni koji to ne mogu.³ Ili neće.

Rezimirajmo: danas živimo u urbanom dobu, što znači da smo već urbani. Izbor urbanog naspram ruralnog, nije otuda nikakav izbor, već sasvim suprotno, simptom da onaj koji bira ne može razabrati u čemu se uopšte sastoji izazov urbanosti. Šta zapravo označava atribut urbano? Kada se kod nas pojavljuje? Koje vrednosti posreduje? Sva ta pitanju su

¹ Bogdan Bogdanović, *Urbs&Logos*, Gradina, Niš, 1976, str. 52.

² Pol Virilio, *Informatička bomba*, prev. Nenad Krstić, Svetovi, Novi Sad, 2000, str. 16.

³ O tome govori sjajan tekst Zigmunda Baumana „Turisti i vagabundi“ (u *Globalizacija, mit ili stvarnost*, priredio Vladimir Vuletić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2003)

otvorena. Da bi smo uopšte pokušali da na njih odgovorimo, moramo se najpre osloboditi osnovnog značenja tog atributa po kome je urbano izjednačeno sa gradskim. To nije uvek tačno. Podsetimo se činjenice da Dušan Radović, dugogodišnji autor radio emisije *Beograde dobro jutro*, nije koristio termin urbano. Naprotiv, u jednom autopoeitičkom iskazu Radović ovako posmatra svoje multimedijalno delo: „Autor bi najradije i emisiju i knjigu smatrao skromnim doprinosom beogradskom folkloru, usmenom predanju Beograda našeg vremena.“⁴ Ništa jasnije ne pokazuje rascep koji postoji između gradskog i urbanog nego citirana Radovićeva opaska. Radović terminima narodne književnosti objašnjava svoj doprinos stvaranju nečega što on vidi kao usmeno predanje Beograda.

Nekim od današnjih stanovnika Beograda ovakvo Radovićevo tumačenje vlastitog grada delovalo bi blasfemično, jer su navikli da gradsko vide u opoziciji sa narodnim, folklornim. Međutim, ostaje činjenica da danas u Beogradu ne postoji ništa nalik Radovićevoj radio emisiji, a fudbalski klub Crvena Zvezda, koji okorelom partizanovcu Radoviću nije bio naročito blizak, danas znači mnogo manje nego što je značio u doba Radovićevog Beograda. Jasnije rečeno: urbani Beograd je postao (fudbalsko) „selo“, dok je Radovićev „folklorni“ Beograd bio (fudbalski) grad evropskog formata.

„Slučaj Radović“ nam pokazuje da veza između urbanog i gradskog nije tako stabilna i bespogovorna koliko nam se ranije činilo. Urbano danas izgleda nespojivo sa tradicionalnim, dok je gradski diskurs Radovićevih aforizama na temu Beograda bez većih problema mogao da apsorbuje duh usmenog stvaralaštva, stvarajući tako neku vrstu imaginarnog Beograda. Važnost gradske imaginacije koja imaginira i izmišlja svoj grad teško da može biti precenjena – ona je gotovo nužna za opstanak mentalne slike grada, bez koje bi grad bio samo bezlični niz zgrada.⁵

Šta dakle, obuhvata atribut urbano? Za početak bilo bi važno da razlikujemo ideju urbanosti od njene konkretizacije u urbanom prostoru. Verovatno najraniji znak urbanofilije u srpskoj književnosti 20. veka nalazimo kod Jovana Dučića, koji u tekstu „Spomenik Vojislavu“ tvrdi kako je Ilić u svojim stihovima Srbe prikazao kao „jedno inteligentno pleme, otmeno, koje ima nekoliko vekova civilizacije i koje živi društvenim životom velikih gradova.“⁶ Na ovo Dučićevo obožavanje grada sasvim se prirodno naslanjaju apologetski iskazi o Parizu iz *Gradova i himera*: „Svako se od nas oseća ovde ubog i bezimen. Ali je Pariz toliko ogroman i sjajan da se pred njim sve naše lične bede gube kao ništarije (...) Jer ništa više i nikakva sila ne može izmeniti fakat da smo Pariz videli u njemu živeli. Ovo je poklič jedne od najvećih ljudskih sreća.“⁷

⁴ Dušan Radović, *Baš svašta*, sabrani spisi, Zavod za izdavanje udžbenika, Beograd, 2006, str. 880.

⁵ Pozovimo se ovom prilikom na Bogdana Bogdanovića: „Teško bi se moglo reći da je grad, pre svega, jedna umetnička tvorevina, odnosno tvorevina mašte. Tvrđenje je neobično, ali u dosadašnjem trenutku ne baš sasvim neobično, jer često konstatujemo da grad istrajava u svom dostojanstvu samo dok ima dovoljno unutrašnjih imaginativnih konstrukcija koje ga podržavaju i kao grad-ličnost i kao grad *in abstractio*. Onog trenutka kada ove unutrašnje nevidljive konstrukcije počnu da se kolebaju, kad otpočne osipanje sistema slika i simbola, počinje stvarno nestajanje grada, bez obzira što on i dalje fizički egzistira i raste.“ Bogdan Bogdanović, *Urbs&Logos*, str. 38

⁶ Jovan Dučić, *Pesme, putopisi, eseji*, Srpska književnost u 100 knjiga, *Matica srpska, SKZ, Novi Sad – Beograd*, 1957, str. 352.

⁷ Jovan Dučić, *Gradovi i himere*, Politika, Narodna knjiga, Beograd, 2005, str. 68.

Za detaljniju analizu Dučićevog teksta ovde nema dovoljno prostora pa sada slede samo rezultati: pesnikova urbanofilija utemeljuje dva povlašćena toponima u Parizu: to su Bogorodična crkva i reka Sena. Bogorodična crkva postaje nosilac uljudnosti i mudrosti, dok je Sena upoređena sa dušom koja uvek „ima lepotu svega što se u njoj ogleda“.⁸ Drugim rečima, Sena je svedok ili sadržalac čitave istorije Pariza i Francuske, ona je trajni element te istorije, ono što u istorijskoj bujici nastajanja i propadanja niti propada niti nastaje, već traje večno i nepromenjeno. Kada se uzme u obzir da i Bogorodična crkva takođe raspolaže osobinom protežnosti u vremenu⁹, onda postaje jasno da Dučićevo obožavanje Pariza počiva na *ideji* Pariza¹⁰ odnosno na razumevanju grada kao prostora u kome civilizacija i kultura traju večno.

Atribut „urbani“ svedoči, dakle, o ideji da postoji neka veza između grada i kulture. Ta urbana kultura shvaćena je kao esencija grada, kao nešto večno i nepromenljivo. Dučić je vidi kao svojevrsni humanistički korektiv istoriji. Kultura i civilizovanost shvaćene kao mudrost i uljudnost pacifikuju i obesnažuju dnevni Pariz jer se iza svega aktuelnog, dinamičnog i incidentnog rasprostire dominantna ideja Pariza, ideja besmrtno civilizacije i kulture koja ne pripada samo Francuzima, već svima koji se osećaju Parižanima. Tako se na rubovima Dučićevog teksta naslućuje ideja svetskog grada.

Nasuprot Dučićevog platonističkog viđenja Pariza, a samim tim i urbanosti, stoji jedna drugačija percepcija francuske metropole koja urbanost oslobađa od robovanja humanističkim idejama. To je Pariz iz Crnjanskih *Pisama iz Pariza*. Francuska prestonica je ovde pročitana kao medijski grad u kome se moć nalazi u rukama štampe.¹¹ Ona je ta koji oblikuje sliku sveta u velegradu. Ta slika ne nastaje kao odraz sveta, već kao konstrukcija, koja ne obuhvata samo sadašnjost nego i prošlost. Crnjanski pokazuje da u gradu ne postoji ništa trajno, večno – i to je glavna razlika u odnosu na Dučića – već da je sve podložno promenama. Pa čak i ono što se prividno ne može promeniti, a to je istorijsko pamćenje. Crnjanski, naime, pokazuje kako se u pariskoj štampi već 1921. godine promenila percepcija Velikog rata i uloge Srbije u njemu, pa to čini da su nekadašnje jasne podele na prijatelja i neprijatelja sada postale zamagljene i nejasne. Ta zbunjenost nije za Crnjanskog slučajna; ona nastaje kao rezultat dominantne uloge promenljivih novčanih interesa pod čijim se pritiskom neprekidno menja slika sveta.

---

⁸ Isto, str. 91.

⁹ Za nju Dučić kaže da je bila „središte cele učenosti i pobožnosti velikog XIII-og veka“, a da je danas „najveće središte uljudnosti i mudrosti“, pri čemu je važno primetiti da između učenosti i pobožnosti, te uljudnosti i mudrosti, Dučić ne pravi razliku. U tom kontinuitetu ocrtava se značaj Bogorodične crkve.

¹⁰ Dučić je tu vrlo jasan: „Pariz nije grad nego živo biće; i još više: jedan pojam i jedna ideja“; J. Dučić, *Gradovi i himere*, str. 90.

¹¹ „Ona [štampa, op. S. V.] je spasila Poljsku. Ne vlada. Nemojte misliti da se zatčavam. Ona je rešila sirijsko pitanje i vodi sad veliku turkofilsku kampanju. Njen rad protiv Nemačke je sjajan. (...) Njina borba s prgavim Lojdom Džordžom, imala je i veličine i toplog humora. Ja ih gledam već meseci. Od krajnje leve *Clarté* do krajnje desne *Action française* ni jedan dan nisu bili potpuno u opreci sa gomilama“; M. Crnjanski, *Putopisi I*, Zadužbina Miloša Crnjanskog, L'Age de' Homme, BIGZ, SKZ, Beograd, 1995, str. 21.

Ono što se kod Dučića pojavljuje kao uljudnost i kultura, kod Crnjanskog postaju samo pravila reprezentacije, odnosno načina na koje subjekt pomoću gestova kulture i garderobe, oblikuje svoju pojavu u gradu. Ne međutim, kao što misli Dučić, da bi i sam postao Parižanin, ili se makar tako osećao, već upravo da bi se na urbanom terenu borio za moć i vlastite interese. Grad, kod Dučića, liči na prostor mira i spokoja koji garantuju nepromenljivi gradski toponimi i nepromenljive vrednosti koje one posreduju; sasvim suprotno, kod Crnjanskog, grad je prostor produženog sukobljavanja interesa i nemilosrdne borbe za svoju stvar. Onaj ko to ne vidi, a za Crnjanskog je to bila tadašnja Kraljevina SHS, može da očekuje neprijatna iznenađenja.

Dve decenije kasnije, ta ih je država i dočekala.

Uporedno čitanje Dučićevog i Crnjanskog čitanja Pariza, motivisano je željom da suprotstavimo *ideju urbanosti* i *lik urbanosti* i tako ukažemo na svu složenost urbanosti i samog pojma grada. Protivrečnosti koje smo opazili kod Dučića i Crnjanskog možemo pronaći – doduše u drugačijoj formi i sa drugačijom akcentuacijom – i u uporednoj analizi koncepcije globalnog grada Saske Sasin, te Mamfordovog viđenja modernog velegrada. Po mišljenju Saske Sasin, jedna od glavnih karakteristika globalnih gradova jeste njihova međusobna povezanost koja se odvija na užtrb sve veće odvojenosti između ovakvih gradova i njihovih nacionalnih zaleđa.¹² U tom smislu, čini se da je globalni grad prva instanca u transformaciji sadašnjeg sveta nacionalnih država u svet gradova-država, kao što predviđa japanski biznismen i hiperglobalista Omea Keniči.¹³

Ideja globalnog grada implicira neku vrstu utopijskog svetskog mira između gradova koji su posvećeni međusobnoj saradnji. Sa druge strane, ona opet implicira i neke probleme koji nisu pomenuti: najpre činjenicu da ne postoji nikakva alternativa globalnom gradu, što onda može da znači da je život u njemu stvar nužnosti, a ne izbora. Ta nužnost biva drugačije osvetljena na pozadini prenapregnute velegradske infrastrukture koja sve teže ispunjava najminimalnije zahteve sve brojnijeg stanovništva prenaseljenih megalopolisa. Sem toga, apologete globalnog grada nemaju šta da kažu o kvalitetu života u postmodernom velegradu. Luis Mamford u svom kapitalnom delu *Grad u istoriji* taj problem neće prenebregnuti. On ga dočarava sumornim rečima: „Ovaj velegradski svet, dakle, predstavlja svet u kome su meso i krv manje stvarni nego papir, mastilo i celuloid. To je svet u kome se velike mase ljudi, u nemogućnosti da dožive puniji i zadovoljniji život, hrane surrogatima – kao čitaoci, gledaoci, slušaoci i pasivni posmatrači. Živeći tako godinama život iz druge ruke, daleko od prirode koja je izvan njih, a ništa manje daleko od prirode koja je u njima, oni sasvim prirodno predaju sve više životnih funkcija, pa čak i samo mišljenje, mašinama koje su stvorili pronalazači. U toj nesređenoj sredini samo mašine zadržavaju neke od atributa života, dok se ljudska bića postupno svode na svežanj refleksa bez samostalnih impulsa ili autonomnih ciljeva.“¹⁴

Ukoliko bi bilo potrebno pronaći neku zajedničku tačku različitih čitanja grada koja smo ovde prezentovali možda bismo mogli da se pozovemo na sintagmu *gradova na ivici*

¹² Saskia Sassen, *The Global City*, Brown Journal of World Affairs, Winter/Spring, 2005, volume XI, Issue 2.

¹³ Vidi: Vitomir Vuletić, *Globalizacija*, Gradska biblioteka Zrenjanin, 2006, str. 174.

¹⁴ Luis Mamford, *Grad u istoriji*, prev. Vladimir Ivir, Book, Marso, Beograd, 2001 str. 583.

haosa, kako glasi naslov teksta Dejana Sudića.¹⁵ Ključna reč u ovoj sintagmi nije haos, već ivica. A evo i zašto: sem prvog teksta koji čitaocu nudi analizu ideje grada od Voltera do Špenglera, preostala dva teksta predstavljaju analizu koncepta grada kakav se pojavljuje u književnim tekstovima moderne odnosno postmoderne provinijencije. Na taj način, priređivač ovog temata pokušao je da postigne dve stvari: najpre da ponudi istorijat ideje grada u filozofiji i književnosti, kako bi na taj način istorizovao i podrio današnje razumevanje grada i urbanosti kao nečeg idealnog i nepromenljivog, a potom je želeo da problemu grada pristupi sa *marginie*, odnosno iz ugla književnosti koja na prvi pogled govori manje o gradu nego tekstovi iz domena urbane sociologije, urbane istorije, ili urbane geografije. Međutim, čini se da istorija književnosti predstavlja, između ostalog, i istoriju ljudskog doživljaja grada. Možda je to jedna *marginalna* istorija grada, ali je otuda možda i autentičnija, sugestivnija, pa čak, u izvesnom smislu, i tačnija. Naime, tek se u književnosti može naslutiti jedan preokret koji ostaje nevidljiv za drugačije oblike pisanja o gradu: to je moment u kome grad prestaje da bude tek puki prostor u kome se odvijaju ljudski životi, i postaje subjekt koji te živote određuje. To je moment u kome ključna tema ispitivanja nije više slika vidljivog grada, već urbana svest, odnosno sklop vrednosti koji povezuje stanovnike velegrada u njihovoj želji da opstanu u urbanom svetu.

Istraživanje grada, bez obzira na granice između disciplina, trebalo bi, u idealnom slučaju, da povрати inicijativu čoveku u odnosu na grad: čovek bi morao da ponovo zadobije moć da oblikuje urbani prostor, umesto da, kao što je sada slučaj, grad oblikuje njega. To bi, čini mi se, bio jedini valjani odgovor na izazov urbanog.

---

¹⁵ <http://www.guardian.co.uk/artanddesign/2008/mar/09/architecture.design>